

A KORAI SZOMBATOS GYŰJTEMÉNYEK
MÁSOLÓINAK IDENTITÁSA¹

REZÜMÉ

Amikor a szombatosságra mint az erdélyi reformáció végső állomására gondolunk, többnyire az jut elsőként eszünkbe, hogy ez egy kifejezetten székely vallási szekta, amely radikálisabb még az antitrinitarizmusnál/unitarizmusnál is. Ez azonban nem teljesen van így. A korai szombatos másolók többsége ugyanis, akik nélkül az első szombatos íráások aligha maradtak volna ránk, nemcsak hogy valamiféle pozíciót – általában iskolamesterit – töltött be ebben az időben az unitárius egyházban, hanem ráadásul Péchi Simon szombatos (ex)kanellárhoz hasonlóan még csak székely sem volt. Ezzel összefüggésben dolgozatom második felében Demény Lajos és Tóth Levente kutatásaira hívom fel a figyelmet, ők ugyanis a Székelyföldön tevékenykedő iskolamesterek név szerinti számbavételére törekuszenek, s adataik jóvoltából talán ismeretlen szombatos "rektormásolókat" azonosíthatunk majd a későbbiekben.

KULCSSZAVAK: Korai szombatos gyűjtemények; korai szombatos másolók identitása; poliduktusú másoló; udvarhelyszéki iskolamesterek; Váradi János

ABSTRACT

The Identity of the Early Sabbatarian Copyists

When people think of Sabbatarianism as the final destination of the Transylvanian Reformation, what first comes into our mind is usually an emphatically Szekler religious sect which was even more radical than Antitrinitarianism/Unitarianism. This study, relying on documents from the Ar-

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

chives of the Unitarian Church, and on the works of Mihály Balázs and Réka Újlaki-Nagy, focuses on the identity problem, and argues that the vast majority of the early Sabbatarian copyists were not Szekler, and they, usually as teachers, pertained to the Unitarian Church. Therefore the paper proposes that further research could benefit a lot from the practical approach of Lajos Demény and Levente Tóth. Their work is based on archival documents, and aims to identify the schoolmasters in the 17th century in Szeklerland, for example in the Sabbatarian Centers. This is interesting to us because thus we might be able to identify some unknown Sabbatarian copyists.

KEYWORDS: Early Sabbatarian Codexes; Identity of the Early Sabbatarian Copyists; „Poliductus”; Schoolmasters in Szeklerland; János Váradi

*

1. A másolóktól az iskolamesterekig

Életművének legjelentősebb darabja, *A rajongók* megírásában fogódzót jelenthetett Kemény Zsigmond számára az az előadás is, mely 1850-ben a Magyar Tudományos Akadémián hangzott el a *Jancsó-kódex* szombatos énekeiről.² Ezt az akadémia birtokába jutott kéziratot – mint „magányos s már szinte porladásnak indult sírkövét egy maroknyi hitfelekezetnek” – Lugossy József mutatta be.³ Lugossy eredményeinek többségét azonban mára meghaladták,⁴ fény derült egyebek közt arra is, hogy a szombatosok történetének legkorábbi időszakából három énekgyűjtemény is fennmaradt. Legrégibb közülük talán a *Péchi Simon-énekeskönyv*, 1615 és 1618 között másolták a *Jancsó-kódexet*, a legújabb pedig *Kissolymosi Mátéfi János énekeskönyve*. A *Jancsó-kódex* szombatos énekeit több másoló írta le. Ezek közül Váradi Jánost (1615), Tolnai Istvánt (1615 vége–1616?) és ifjú Zák Pétert (1616?–1618) ismerjük név szerint.

A legutóbbi, ifjú Zák Péter kissolymosi rektor volt. Hogy mely időtől, az bizonytalan, mindenesetre a *Jancsó-kódex* 155. levélén már így nevezte meg magát: „Finis per me Petrum Zak juniorem, rectorem Kus-Solmo-

² SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007 (Szegedy-Maszák Mihály Válogatott Munkái), 191. A regényt legutóbb Balázs Mihály olvasta újra: BALÁZS Mihály, *Forráskezelés és esztétikum (Megjegyzések Kemény Zsigmond A rajongók című regényéről)*, Irodalomtörténeti Közlemények 114(2010)/4, 315–345.

³ LUGOSSY József, *Az akademia szombatos-énekeskönyve*, Új Magyar Múzeum 1(1850–1851)/2, 99–138.

⁴ JAKAB Elek, *Bogáthi Fazakas Miklós, XVI. századi magyar theologus és költő II.*, Keresztény Magvető 15(1880)/3, 159–186.

sini, cum sederem tristis (!) anno 1618.” Még ettől az évtől (esetleg már 1617-től?) egészen 1619-ig a szombatosság korai korszakából fennmaradt legteljesebb gyűjteményen, *Kissolyosi Mátéfi János énekeskönyvé*n dolgozott.⁵ Ebbe és a *Jancsó-kódexbe* egyébként – Varjas Béla megállapítása szerint – kétségtelenül ugyanabból az énekgyűjteményből másolták az énekek túlnyomó többségét.⁶ A *Jancsó-kódex* bizonyos énekeit Zák 1616 és 1618 között másolta.⁷

„Elődje”, Tolnai István talán nemcsak ezen időszak másolóí, hanem szerzői közé is sorolható. Legalábbis Varjas Béla leginkább benne gyanítja annak a *Szent szombatod, kegyes Isten, mely kedves mű nalunk* incipitű szombatos éneknek a szerzőjét, amelynek versfőí a STEPHANVZ TOLNAI nevet adják.⁸ Tolnai 1615 körül a Péchi Simon-énekeskönyvnek Bogáti-zsol-tárait is másolta, majd 1615 végén Kissolymoson a *Jancsó-kódex* szombatos énekeinek többségét, s 1617-ben *Árkosi János kódexének* is tekintélyes részét leírta.⁹ Varjas – és az ő nyomán Varga Imre – nem tartotta lehetetlennek, hogy ez a Tolnai István azonos személy azzal az 1611-ben Ikland községben (Marosszék) lévő Tolnai István pappal vagy iskolamesterrel, aki az Arisztotelésznek tulajdonított erkölcsi tanításokat negyven magyar hexameterre fordította („Scriptum per manus Stephani Tolnai cum fungerit officium ministerii apud Iklandienses in Sede Siculicali Marosszék. Anno 1611. Pridie nonis Martii”).¹⁰ A Kissolymostól egy kicsivel több, mint száz kilométerre északra eső Iklandon ugyanis volt unitárius eklézsia.¹¹ Tolnairól Újlaki-Nagy Réka szövegközlése óta újabb adattal is rendelkezünk. A *hitről és a törvényről, az igaz istenismeretről* című értekezés

⁵ *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század/5., Szombatos énekek*, sajtó alá rendezte VARJAS Béla, lektorálta SCHEIBER Sándor, a dallamokat összeállította CSOMASZ TÓTH Kálmán, Budapest, Akadémiai, 1970, 484, 547.

⁶ *Uo.*, 8.

⁷ *Uo.*, 545, 546.

⁸ *Uo.*, 362–364, 571.

⁹ *Uo.*, 571. *Korai szombatos írások*, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta ÚJLAKI-NAGY Réka, Szeged, 2010 (Fiatal Filológusok Füzetei, Korai Újkor 7), 97.

¹⁰ *RMKT, i. m.*, 571. VARGA Imre, *Tolnai István = Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerkesztő PÉTER László, Budapest, Akadémiai, 2000, 2265. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Tolnai István = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor*, XII, főszerkesztő KÓSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2011, 71. *Vö.: RMKT, i. m.*, 640.

¹¹ KÉNOSI TÓZSÉR János–UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története, II.*, fordította MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, a térképeket készítette ELEKES Tibor, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2009 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2), 472.

elején ugyanúgy elárulja magáról, hogy anyagilag nem számít a tehetősebbek közé, mint a kódex első (Bogáti Fazakas Miklós zsoltafordítását magában foglaló) szakaszát másoló Gábor deák:¹² „nem írhatok az szegénység miatt talám szinte olyan bővön az mint kívántatnék, mert egy-néhány napja vagyon, hogy nekem egy pinzem sem volt”.¹³

A harmadik másolóról, Váradi Jánosról tudtuk eddig a legkevesebbet. Önjellemzése szerint „igaz ualláson ualo tudos es istenfeleö firfi” volt, aki 1615. május 25-én kezdte el Kissolymoson a *Jancsó-kódex* szombatos részét másolni.¹⁴ Őt alig néhány lapnyi munkája után egy ismeretlen kéz, majd Tolnai István váltotta föl.¹⁵ Később Mátéfi János foglalkoztatta, akinek legkésőbb 1619. elejéig állhatott szolgálatában.¹⁶ Életéhez egyetlen adalékot szeretnék szolgáltatni, amelyre a Kissolymosi Unitárius Egyházközség Levéltárában akadtam. E „levéltárat” a kissolymosiak állagmegőrzés végett adták át a Gyűjtőlevéltárnak, amire Molnár Lehel, egyházi levéltáros így emlékezik: „2015. január 30-án, pénteken hoztam el Kissolymosról az egyházközség levéltári anyagát.” Ennek az anyagnak legrégebbi darabja egy 1610-ben kelt végrendelet. E testamentumot az alighanem írástudatlan hagyakozó nevében Váradi János jegyezte le. Váradi a végrendelet alján nemcsak nevét örököltette meg, hanem azt is, hogy kissolymosi rektor volt. Szintén. Csakhogy a rektor és a másoló Váradi János kézírása első látásra szembetűnően elütnek egymástól. Pusztán ez alapján ésszerű lenne tehát arra következtetni, hogy két Váradi János volt.

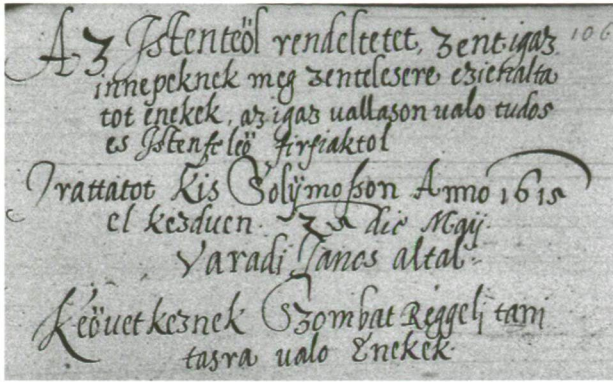
¹² „Végezte el e' zsolta'rt Nagy-Solymoson nyomorgó Gábor deák, az ő jóakaró és bizodalmas urának Kis-Solymoson lakozandó Mátéfi Pának házánál.” LUGOSSY, *i. m.*, 102.

¹³ *Korai szombatos íráások, i. m.*, 130.

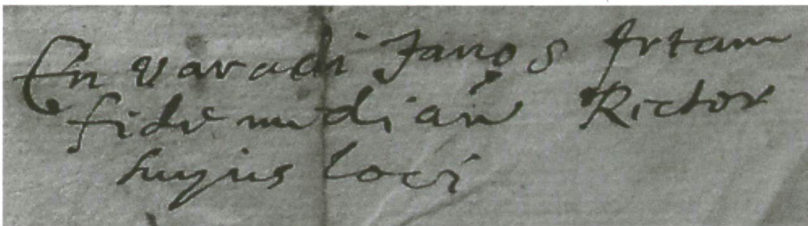
¹⁴ *RMKT, i. m.*, 444.

¹⁵ *Uo.*, 444.

¹⁶ DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Budapest, Akadémiai, 1987 (Humanizmus és Reformáció 13), 109. Vö. THURY Zsigmond, *A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára*, Mezőtúr, Borbély Gyula villamerőre berendezett nyomdájában, 1912, 36.

1. ábra Jancsó-kódex, 106.

2. ábra KsUEkLt. 1.

Mivel azonban az 1575 és 1627 közötti népesség-összeírások alapján egész Székelyföldön nem volt egyetlen Váradi János sem, nem túl valószínű, hogy egy és ugyanazon faluban kettő is lett volna. Ráadásul két olyan, aki írástudó is. Varjas Béla azt állította, hogy a gyűjteményben csak az első éneket másolta Váradi János.¹⁷ A második 14–15. versszakát már egy második kéz, a 16. strófát egy harmadik kéz, a 17. versszakától a végéig pedig Tolnai István írta le az éneket.¹⁸ Az egymást strófánként váltó másolókat szintén nem annyira könnyű elképzelni. Épp ezért nem is tartom kizártnak, hogy Váradi a kódex első lapjain többfajta kézírással próbálkozott, mielőtt eldöntötte volna, hogy melyik a legalkalmasabb, legmegfelelőbb oda. Bár a filológusok általában annak ellenére sem számolnak (egyébként okkal) – még a nem magánhasználatra szánt kéziratokban sem – a „poliduktusú” másoló lehetőségével, hogy még az irodalomtudományi prozemináriumon is úgy tanuljuk, hogy „[e]gy kéz írása

¹⁷ RMKT, i. m., 444.

¹⁸ Uo., 444.

többféle írásképet ... eredményezhet”,¹⁹ nem lehet nem észrevenni, hogy az a kézírás (vagy ahhoz legalábbis nagyon hasonló), amellyel Váradi a végrendeletet lejegyezte, mégiscsak fellelhető gyűjteményben. De – a betűk szintje felett – szinte csak és kizárólag az első két ének „dúdjában”, azaz, nótajelzésében.²⁰

Jancsó-kódex	KsUEkLt. 1.
 <p>haza (nem nótajelzésből)</p>	 <p>haza</p>
 <p>[N]etek (tkp. nektek)</p>	 <p>[v]ettek</p>
 <p>emlekezem</p>	 <p>emlekezetre</p>
 <p>megh</p>	 <p>meg</p>

Az énekeskönyveken túl – és persze Péchi Simon műveit leszámítva – a szombatosok történetének ebből a korai időszakából még a már említett *Szombatosok régi könyve* nevet viselő *Árkosi-kódex*ben találhatunk szombatos szövegeket. Ebben Újlaki-Nagy Réka egy nagyon érdekes oklevélre

¹⁹ ÉRSZEGI Géza, *Paleográfia = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2003, 63.

²⁰ *Jancsó-kódex*, 107, 107v. A kódex jelzete: MTAK K 66.

figyelt fel. Ennek ugyanis az egyik oldalán a kódexből ismerős kézírással (!) az található, hogy „[A]nno 1627 27 die celebrata est generalis sinodus in comitatu Küköllő tempore clarissimi superintendentis Valentini... Radecii ubi presto (praestati?) sunt rector claudipolitanus Paulus Czianadi Joannes Tordai [áthúzott szó] lector claudiopolitanus Stephanus Machai minister... Valentinus Cziombordi Pastor Bagyoniensis”.²¹ Úgy vélem, ez az irat nem kerülhetett volna a kódex mellé, ha a másoló nem lenne összefüggésbe hozható az unitárius intézményrendszerrel. Talán még részt is vett a más forrásból egyébként nem is ismert zsinaton.

Az *Árkosi János-kódex* egyik legközvetlenebb rokona a kolozsvári unitárius kollégium 1135. számú kézirata, amelyet Újlaki-Nagy az *Árkosi-kódex* korpuszához tartozónak vél.²² A kódex 43. rectóján olvasható megjegyzésből értesülhetünk arról, hogy másolója az a Réthi János volt, aki az 1610-es években az unitárius egyház vezető személyiségei közé tartozott.²³ A Réthiről rendelkezésünkre álló töredékadatokból Balázs Mihály a legfontosabbnak azt tartotta, hogy kétségtől megállapítható: Réthi a székelyföldi szombatos központokon kívül, Abrudbányán és Kövenden élte le életét²⁴ (legalábbis életének 1607 utáni időszakát). Náprágy Demeter erdélyi püspök 1602-ben azt beszélte az aranyosszékiekéről, hogy valásra nézve különfélék: katolikusok, kálvinisták, szombatosok és ariánusok,²⁵ s úgy látszik, hogy ebben a székben a szombatosok napjai még az 1620-as években (de talán még a 18. században) sem számláltattak meg. Egy 1624-ben kelt levélből kitérünk, hogy egy aranyosszéki rektor – ismétlem: rektor – nem átalotta esperese szeme közé vágni, hogy ő tiszta szombatos, és hogyha mindnyájan ott is hagynák ezt a hitet, ő megmaradna benne, miként Illés.²⁶ Idevágó adat, hogy miután 1617-ben Valentin

²¹ *Korai szombatos írások, i. m., 15.*

²² *Uo., 24.*

²³ BALÁZS Mihály, *A kolozsvári unitárius kollégium 1135. számú kézirataról*, Irodalomtörténeti Közlemények 106(2002/5–6), 579.

²⁴ *Uo., 579.*

²⁵ „Est una sedes, quae vocatur Araniasszek, illi incolae ob fidem et constantiam semper sunt in libertate conservati. Religione sunt varii, catholici plerumque, calvinistae, sabatistae, jacentes, arriani.” *Monumenta comitialia regni Transylvaniae/Monumenta comitialia regni Transylvaniae/Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel (1601–1607)*, 5., szerkeszti SZILÁGYI Sándor, Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1879 (*Monumenta Hungariae Historica/Magyar Történelmi Emlékek*), 165.

²⁶ MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”, *Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György*

Radecke unitárius püspök jelenlétében átvizsgálták Réthi javait,²⁷ Radecke – talán ezzel összefüggésben – szinte azonnal vizitálni akart a sajátos társadalmi és vallási összetételű Aranyosszékben és elhatározta azt is, hogy e székben üljk majd meg a zsinatot, nehogy az egyházat a „tévelygések tövise ... elnyomja”.²⁸ Tévelygéseken ugyan érthette volna a püspök a református tanokat is, ugyanis az egyik aranyosszéki faluban (Bágyon) a kálvinisták magánháznál kezdtek összegyűlni istentiszteletre, az „error” kifejezés azonban inkább a nonadorantistákra és/vagy a szombatosokra utal. Ennél is érdekesebb, hogy Kővári László egy szebeni (?) okmányra hivatkozva egyik tanulmányában azt is megemlítette, hogy 1728-ban még mindig volt olyan tordai polgár, aki a szombatosságért vesztette javait.²⁹

Nem annyira a másolás helye a meggondolkodtató tehát. Talán még annyira az sem, hogy nem az írás mesterségéből élő szombatos világi íródeákok, hanem olyan személyek jóvoltából maradt ránk a korai szombatos szövegek jelentős része (talán csak azért nem gondolhatni, hogy csaknem az egésze, mert sok kéz ismeretlen), akik, ha nem is feltétlen tekintélyes, de valamiféle (mesteri, papi) pozíciót töltöttek be ebben az időben az unitárius egyházban. Az igazán meghökkentő és izgalmas az az, hogy a szombatosok túlnyomó többségével ellentétben Várad János,³⁰ Tolnai István, ifjabb Zák Péter stb. ugyanúgy nem voltak székelyek, mint maga Péchi Simon. Úgy vezetéknevük, mint a népesség-összeírások arra mutatnak, hogy „importmásolók” voltak. E megállapítás nem épp jelentéktelen kérdéseket vet fel: hogyan kell elképzelnünk ezek után a székely szombatosság geneziséét, kiket kell odaképzelnünk a „forrásvidékre”, ezek a személyek hogyan kerültek oda stb.

A 17. századból nagyon kevés az adat az erdélyi és az Erdélyen kívüli magyar unitárius eklézsiák érintkezését illetően. Idézni lehetne Valentin Radecke, unitárius püspök buzdító sorait, levele azonban nekünk most

fejedelmek korából (1613–1648), Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015 (A Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 7), 106–115.

²⁷ Consistoriumi protocollum (1606–1693), II., 51. Az Erdélyi Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában őrzik, jelzete nincs.

²⁸ KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *i. m.*, 485.

²⁹ KŐVÁRI László, *A szombatosok Erdélyben (Történelmi tanulmány)*, Keresztény Magvető 3(1867), 261.

³⁰ A „dúd” szót használta a nóta helyett.

meglehetősen kései, 1632-ből való.³¹ Feltétlen hivatkozandó azonban Balázs Mihály tanulmánykötete az ott található továbbvezető irodalommal együtt.³² Mégse ezek a bibliográfiai tételek, hanem talán egy levéltári darab válhat majd később csakugyan fontossá.³³ Eszerint 1609. június 21-én Kolozsváron összegyűlt zsinatával Toroczka Máté püspök a Baranyában lévő magyar gyülekezeteknek papokat rendelt. Várfalvi Tamás szentrontási,³⁴ Bölöni János szentmiklósi, Michael Coronensis héjjasfalvi pásztor és Michael Albisiust a kolozsvári iskolából. Anélkül, hogy bármilyen gondolatot akarnék sugalmazni, annyit jegyzek meg csupán, hogy Szentrontás, Héjjasfalva és Szentmiklós (persze csak amennyiben Székelyszentmiklósról van szó) a keresztúrfiszéki szombatos vidék körül fekszenek.

2. Az iskolamesterektől a másolókig

R. Várkonyi Ágnes művelődéstörténeti vonatkozású kutatásaitól is ösztönözve Demény Lajos volt az „első”,³⁵ aki a székely iskolamesterek névszerinti számbavételére törekedett. Bár ő még a 17. századi székely népesség-összeírásokból jegyezte ki az iskolamesterek neveit, felhívta a figyelmet arra, hogy még senki sem vállalkozott a 17. századi székelyföldi bíraskodási jegyzőkönyvek több tucatnyi csomójának áttanulmányozására és a rektorokat említő adatok összeszedésére.³⁶ Ez győzte meg Tóth Leventét, hogy a bíraskodási jegyzőkönyvek nagy segítségül szolgálhatnak az udvarhelyszéki iskolamesterek felkutatásában is. Tóth 150 év protokollumában több mint száz iskolamester nevére vonatkozó említést ta-

³¹ BENCZÉDI Gergely, *Radeczky Bálint püspök levele a baranyamegyei unitárius papokhoz 1632*, Keresztény Magvető 26(1891)/2, 100–103.

³² BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom, Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Budapest, Balassi, 1998 (Humanizmus és Reformáció 25).

³³ *Constitutiones synodales de a. 1609*. Jelzete: A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, RegA [100] H. 2.

³⁴ MOLNÁR, *i. m.*, 83–85.

³⁵ Maga Demény Lajos is hivatkozott a csíkszeredai muzeográfus Kovács Dénesre, aki gyűjtötte azon okleveleket, amelyek szűkebb pátriájának falusi iskoláit, rektorait vagy iskolamestereit említették. DEMÉNY Lajos, *Fejedelemségi székely schola-mesterek = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerkesztette TUSOR Péter, szerkesztőtársak RIHMÉR Zoltán és THOROCZKAY Gábor, Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kara, 1998, 283.

³⁶ *Uo.*, 284.

lált.³⁷ Ezeknek az embereknek a jelenléte – húzza alá Tóth – a fejedelemségkori székely falvakban igen fontos volt, mert gyakran keresték fel őket a községben lakók ügyes-bajos dolgaikkal. Váradi János is ennek folytán lett lejegyzője a feljebb említett testamentumnak. De fordítsuk meg a gondolatmenetet! Ha egy-egy falu iskolamesterei gyakran voltak széki nótáriusok, perben szereplő prókátorok, bírák, és a sok esetben írástudatlan pereskedő felek előttük bonyolították le szerződéseiket, végrendeleteiket és más jogi ügyleteiket, akkor talán dolgozatom első része alapján van remény arra, hogy a szombatos énekek ismeretlen másolójának kézírását is (esetleg nevükkel együtt) felleljük ezekben az egyháztörténeti szempontból egyébként legkevésbé relevánsnak látszó forrásokban. Tisztában vagyok azzal, hogy e módszerrel egyelőre csak véletlenszerűen lehet eredményeket elérni, Tóth munkásságát azonban így is feltétlen figyelembe kell venni. *Kissolymosi Mátéfi János énekeskönyvét* 1616 és 1627 között nyolc kéz másolta alighanem végig Nagysolymoson.³⁸ A leírók közül azonban csak ötnek a neve ismert, háromé nem. Kik ők? Tóthtól tudjuk, hogy 1627. június 16-án Nagysolymosban a mester bizonyos Boldizsár deák volt. Mondanom sem kell, hogy a fentiek értelmében személye mennyire gyanús. De csaknem ennyire érdekessé válhat majd Jeremiás deák és Ézsaiás, akik közül – Tóth adatai szerint – az előbbi Muzsnán,³⁹ az utóbbi pedig Vágáson volt iskolamester 1625-ben.⁴⁰

³⁷ TÓTH Levente, *Udvarhelyszéki schola-mesterek a XVII–XVIII. századi bíráskodási jegyzőkönyvekben*, *Areopolisz, Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok* 6(2006), 13–23.

³⁸ *RMKT, i. m., 443.*

³⁹ 1635-ben még mindig Muzsnán volt. Új drabant. *DEMÉNY, i. m., 287.*

⁴⁰ TÓTH, *i. m., 13.*